

Гордієнко В.П., аспірант
Науковий керівник – д.е.н, професор, Ярошенко С.П.
ДВНЗ «Українська академія банківської справи
Національного банку України»

Еколого-економічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх використання

Необхідність здійснення комплексної еколого-економічної оцінки землі, яка б враховувала перш за все екологічну складову при вартісній оцінці земельних ресурсів, обумовлена збільшенням потреб суспільства у повноцінному середовищі існування.

Окремим аспектам економічно ефективного та екологічно безпечного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення присвячені наукові праці таких відомих вчених, як В. Андрійчука, В.Ганганова, Г. Гуцулюка, Д. Гнатковича, В. Горлачука, О. Корчинської, П.Саблука, А. Сохничя, В. Трегобчука, А. Третяка, І. Розумного, М.Федорова та інших. Результати їх досліджень охоплюють широке коло питань зазначеної проблеми.

Метою статті є визначення еколого-економічної оцінки земельних ресурсів, а саме: продуктивності земель, стабільності ландшафту, деградаційних процесів, що виникають під впливом господарської діяльності людини. У нашому дослідженні використані офіційні статистичні показники, оскільки державний кадастр охоплює усталену сукупність показників оцінки земельних угідь і землекористування. Об'єктом дослідження є землі сільськогосподарського призначення Сумського регіону.

Провідні науковці України [1] визначають еколого-економічну оцінку землі як основу інституціонального забезпечення раціонального її використання й охорони в умовах реформування відносин власності,

здійснення економічного регулювання господарської діяльності, поліпшення екологічної ситуації, соціального добробуту і здоров'я суспільства. Для повноти еколого-економічної оцінки земель сільськогосподарського призначення частіше всього використовується комплексний підхід, який базується на врахуванні кількісних і якісних параметрів. Облік кількості земель відображає відомості, які характеризують кожен земельну ділянку за площею та складом угідь. Такий комплекс показників є обов'язковим і використовується у державному земельному кадастрі. Облік якості землі відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними та набутими властивостями, що впливають на ефективність їх використання та екологічний стан.

Якісний стан земель, у першу чергу, залежить від фізико-географічних умов. Так, Сумська область розташована у трьох географічних зонах: Полісся, перехідна зона, Лісостепова зона. Відповідно до географічного зонування ґрунти Сумщини відрізняються родючістю і мають територіальні особливості. У Поліссі (Шосткинський, Ямпільський, Середино-Будський, частина Кролевецького району) переважають дерново-підзолисті ґрунти легкого механічного складу із вмістом гумусу 1-2%. У перехідній зоні (Глухівський, Кролевецький, Путивльський райони) поширені сірі лісові ґрунти, чорноземи опідзолені легкосуглинкові із вмістом гумусу відповідно 1,5-2,5% і 2,5-3%. У зоні Лісостепу (всі інші райони) розташовані переважно чорноземи типові малогумусні, середньо- і легкосуглинкові, де, в залежності від механічного складу, вміст гумусу становить від 3,0 до 5,5% [2].

У складі орних земель Сумської області 69,5% становлять чорноземи та темно-сірі опідзолені ґрунти, які є найбільш родючими у світі. Маючи у своєму потенціалі ґрунти такої родючості, Сумська область може і повинна зайняти передові позиції у виробництві рослинної та тваринної продукції. На жаль, переважно екстенсивний напрям використання земельних ресурсів, їх безплатність для всіх землекористувачів, відсутність надійного господаря і

дбайливого власника землі призвели до гострої еколого-економічної кризи у землекористуванні області.

Сучасне використання земельних ресурсів Сумської області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Землі сільськогосподарського призначення Сумської області становлять 1751,8 тис. га, з них 77,0% становить рілля, відповідно 21,6% займають пасовища та сіножаті, і 1,4% знаходиться під багаторічними насадженнями. Таке співвідношення не є екологічно оптимальним, адже наукою і практикою доведено, що при підвищенні сільськогосподарської освоєності й розораності угідь істотно знижується екологічна стійкість ландшафтів. Покращити екологічну ситуацію можливо збільшенням у структурі земель частки екологічно стійких угідь (лісів, природних сіножатей і пасовищ, водойм), бо вони сприятливо впливають на екологічний стан прилеглої земельної території. Отже, головною умовою раціонального використання і охорони земельних ресурсів є організація землеустрою на основі ландшафтного підходу. Саме цей підхід дозволяє сформувати оптимальні земельні відносини, які сприятимуть підвищенню стійкості навколишнього природного середовища.

Вагомою якісною характеристикою сільськогосподарських угідь регіону є бонітування ґрунтів, яке має велике практичне значення і здійснюється для їх порівняння за якістю та продуктивністю. Середній еколого-агрохімічний бонітет ґрунтів Сумської області становить 47 балів. Найнижчий бонітет і ресурс урожайності мають ґрунти поліських районів (Середино-Будського, Шосткинського і Ямпільського) – 29-31 балів. Бонітет ґрунтів районів Перехідної зони (Глухівського, Кролевецького і Путивльського) становить 38-42 бали, а лісостепової - від 45 (Тростянецький район) до 52 (Білопільський, Буринський, Липоводолинський райони) балів.

Таким чином, аналіз якісного стану земельних угідь Сумщини дозволяє стверджувати, що область має значну територіальну диференціацію земельних угідь стосовно їх продуктивності, яка залежить від наявності

ерозійних процесів, крутизни схилів, перезволоженості, кислотності, засоленості і солонцюватості, радіоактивного забруднення і т. д. Сучасний земельний фонд області має сталу тенденцію до погіршення за вищеназваними показниками. Так, 611 тис. га (35,8%) угідь складають кислі ґрунти, солонцюваті (середньо і сильно) ґрунти займають 67,0 тис. га сільськогосподарських угідь, а засолені - 106,0 тис. га. Крім того, 19,5 тис. га сільськогосподарських угідь займають перезволожені землі, 62,2 тис. га – заболочені [3].

Однією із найактуальніших проблем сучасності є проблема пов'язана з ерозією ґрунтів. Шкода, яку завдає ерозія, має дві складові - екологічну і економічну. Екологічна шкода полягає в тому, що ґрунти втрачають поживні речовини, а економічна - у зниженні врожаїв сільськогосподарських культур внаслідок зменшення родючості ґрунту, а також у необхідності фінансових витрат на ліквідацію її наслідків.

У Сумській області площа сільськогосподарських угідь, підданих вітровій ерозії складає 367,7 тис. га (21,6%), ріллі – 312,5 тис. га (25,3%). Відповідно площа угідь, підданих водній ерозії, становить 305,1 тис. га (17,9%) та 173,7 тис. га (14,1%). Як бачимо, майже п'ята частина земель області знаходиться у стані деградації. Слід зазначити, що у 2000 році площа ріллі, підданої водній ерозії, складала 190,0 тис. га (14,4%), що на 16,3 тис. га (0,3%) більше, ніж у 2007 році. Причиною зменшення еродованих земель є їх переведення у пасовища та заліснення, що позитивно впливає на екологічну ситуацію в області. Однак ця проблема є досить актуальною оскільки значні площі еродованих земель залишаються у господарському обігу.

Вагомим якісним показником стану сільськогосподарських угідь є рівень їх родючості. На жаль, посилення дегуміфікації розораних ґрунтів є негативною тенденцією сьогодення. Втрата гумусу обумовлена двома причинами: перша – втрата поживних речовин внаслідок ерозії ґрунтів, друга – винесення елементів живлення із врожаєм культур. Стабілізація і відновлення родючого потенціалу ґрунтів Сумщини - справа цілком реальна

за умови вживання таких заходів: внесення підвищених доз органічних добрив, застосування обґрунтованих доз і співвідношень елементів живлення мінеральних добрив, вапнування та гіпсування ґрунтів.

Негативний баланс гумусу у ґрунтах Сумської області, як і в Україні в цілому, склався через кризу у народному господарстві, яка призвела до скорочення використання добрив, у першу чергу органічних. Так, внесення мінеральних добрив у 2007 році на 1 га ріллі порівняно з 1990 роком скоротилось на 68,8%, органічних – на 86,3%. Протягом останніх трьох років кількість щорічно внесених органічних добрив на 1 га в середньому по області становить 1,3 т. Як відомо, для забезпечення балансу гумусу залежно від типу ґрунту необхідно вносити 9-12 т органічних добрив.

У Сумській області спостерігається тенденція до збільшення площі кислих ґрунтів, якщо за даними обстеження 1991 – 1995 рр. вапнування потребувало 563 тис. га орних земель, то нині ця площа становить близько 600 тис. га. За результатами 2007 року вапнування проведено лише на площі 1,5 тис. га, що на 5,7 тис. га менше попереднього періоду [4]. Щорічна потреба вапнування становить 120 тис. га. 3-поміж категорій аграрних землекористувачів найбільша частка закислених земель у громадян, яким вони надані для ведення особистого підсобного господарства. У фермерів цей показник нижчий майже вдвічі, а в сільськогосподарських підприємств – на 2-3%.

Великою екологічною проблемою сільськогосподарського виробництва є забруднення агроландшафтів хімічними та біологічними компонентами, радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, забрудниками інфекційних хвороб тощо. Особливо небезпечним є одночасне забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами та радіонуклідами. Забруднення агроландшафтів важкими металами має переважно несільськогосподарське походження і відбувається в основному через атмосферу. У пробах ґрунту окремих промислових зон області концентрації важких металів нерідко в 5-10 разів перевищують граничнодопустимі рівні. Крім того, забруднення

ґрунтів важкими металами впливає на економічні показники сільськогосподарських підприємств. Так, у зоні впливу промислових підприємств (залежно від відстані до джерела викидів) урожайність зернових культур зменшується на 20-30%, соняшнику – 15-20%, овочів – 25-30%, кормових культур – 22-28% і плодових – на 15-20% [5].

Сільськогосподарські джерела надходження важких металів у ґрунт значно менші. Відбувається це переважно під час внесення добрив, застосування пестицидів, використання засобів хімізації ґрунтів. Нераціональне застосування пестицидів у сільському господарстві призводить до акумуляції їх в ґрунтах, сільськогосподарській продукції та водах. За останні десять років в області відзначається тенденція до постійного зменшення кількості внесених пестицидів та агрохімікатів на 1 га ріллі через незадовільний фінансовий стан господарств. Таким чином, за рівнем забрудненості токсичними речовинами Сумська область є однією з найбільш чистих областей України, де можна одержувати екологічно чисту рослинну та тваринну продукцію для дитячого і дієтичного харчування.

Варто зазначати, що нині великою небезпекою в області, як і в країні у цілому, залишається не використання пестицидів як таке, а їхнє неправильне зберігання. В Україні накопичено близько 12 тис. т непридатних і заборонених для використання пестицидів [6]. На сучасному етапі розвитку зберігання заготовлених пестицидів в господарствах практично не проводиться, бо господарства купують тільки мінімально необхідну кількість пестицидів, яка відразу й використовуються. У зв'язку з цим першочерговим є питання щодо зберігання на складах у господарствах непридатних та заборонених для використання пестицидів.

На Сумщині завершено комплексну інвентаризацію місць накопичення заборонених хімічних засобів захисту рослин. Станом на 01.01.2008 року в області накопичено понад 2,5 тис. т непридатних та заборонених для використання пестицидів. Повністю очищена від непридатних пестицидів

територія Шосткинського району, частково – Конотопського, Тростянецького, Глухівського, Краснопільського, Охтирського районів [4].

В умовах інтенсивного ведення сільськогосподарського виробництва та внаслідок збільшення маси і питомого тиску на ґрунт сільськогосподарських машин загострюється проблема руйнування структури та переущільнення ґрунтів. Структура ґрунту руйнується внаслідок його багаторазового обробітку, який передбачається як традиційною технологією вирощування сільськогосподарських культур, так і під дією ходових систем машинно-тракторних агрегатів. Після проходження коліс тракторів та інших сільськогосподарських машин і агрегатів внаслідок пластичної деформації ґрунт ущільнюється. Це призводить до різкого погіршення таких важливих для росту і розвитку рослин його властивостей, як щільність, твердість, аерованість, водопроникність. Наслідком цього є зниження урожайності зернових і просапних культур на 15-30 % [7].

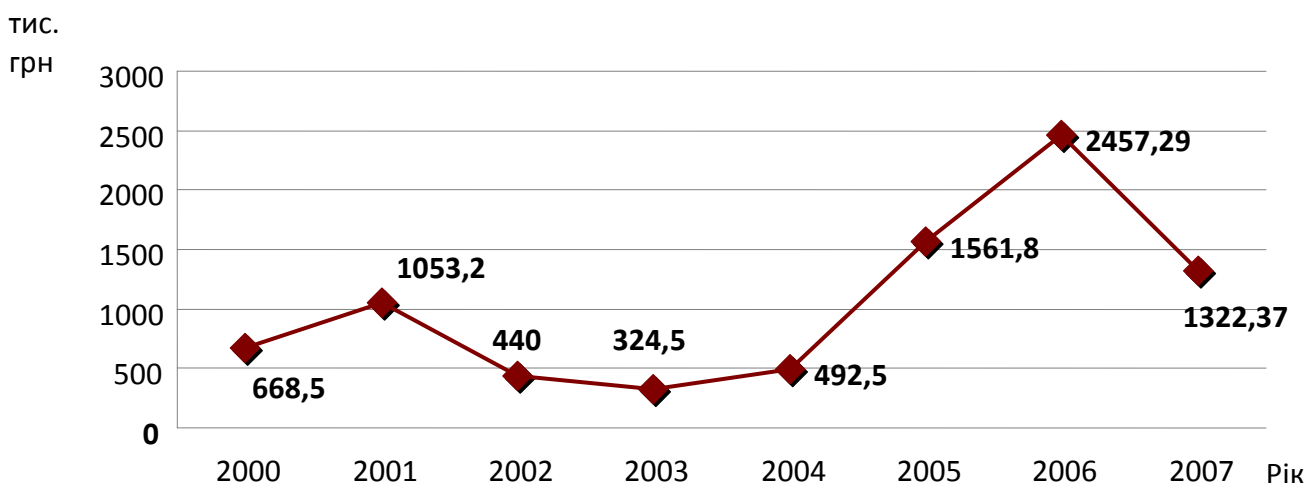
Значною екологічною проблемою є порушення земель сільськогосподарського призначення при торфорозробках, видобуванні нафти і газу та інших видів корисних копалин. Найбільше сільськогосподарських земель руйнується в Липоводолинському, Охтирському, Роменському, Середино-Будському та Сумському районах, що пояснюється передусім більш широким залученням їх до розробок корисних копалин.

Отже, оцінка земельних ресурсів Сумської області показала, що відбувається стале погіршення якості сільськогосподарських земель, яке у свою чергу впливає на ефективність господарювання. Світовий досвід показує, що підвищення ефективності сільського господарства можливе лише за умови інтенсивного використання високородючих ґрунтів і внаслідок зниження вкладень у малопродуктивні і деградовані землі.

З метою подальшого захисту земель від ерозійних процесів та підвищення родючості ґрунтів в області діє “Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007-2015 роки”, якою передбачається

впровадження заходів щодо зменшення ерозійних процесів, оптимізація співвідношення земельних угідь, формування екологічнобезпечних агроландшафтів, підвищення відновлювального потенціалу земель та відтворення родючості ґрунтів у господарствах Сумщини [3].

Таким чином, в умовах переходу економіки країни на ринкові засади актуалізувалася значна частина екологічних проблем сільськогосподарського виробництва, особливо тих, які найбільше впливають на рівень родючості ґрунтів. Основною причиною погіршення якісного стану земель області є різке скорочення державного фінансування ґрунтозахисних програм і заходів. Так, фінансування заходів на охорону земель у Сумській області у 2007 році становило 1322,37 тис. грн., що на 53,8% менше, ніж за попередній період (рис.).

Фінансування заходів по охороні земель у Сумській області

За таких умов вирішити гострі проблеми щодо покращення якості земельних ресурсів неможливо. Вирішальна роль у розв'язанні цього питання належить системі державного управління аграрним природокористуванням.

Негативні якісні зміни земель сільськогосподарського призначення обумовлюють скорочення обсягів виробництва рослинної і тваринної продукції, що позначається на економічних показниках. Про це свідчать індекси рівня виходу валової продукції сільського господарства на одиницю

площі угідь (табл.).

Індекси рівня виходу валової продукції сільського господарства (1990 р. – 1,0)

Рік	Усі категорії господарств			У тому числі					
	валова продукція	з неї		валова продукція	з неї		валова продукція	господарства населення	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
1990	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
1991	0,67	0,61	0,73	0,56	0,58	0,55	0,92	0,69	1,0
1992	0,78	0,81	0,76	0,72	0,74	0,69	0,93	0,99	0,89
1993	0,67	0,75	0,59	0,48	0,59	0,37	1,09	1,1	1,0
1994	0,69	0,68	0,68	0,59	0,61	0,57	0,92	0,96	0,90
1995	0,62	0,64	0,61	0,52	0,55	0,48	0,86	0,87	0,86
1996	0,59	0,63	0,56	0,42	0,44	0,41	0,97	1,1	0,83
1997	0,47	0,55	0,40	0,27	0,36	0,17	0,93	1,0	0,84
1998	0,50	0,52	0,48	0,32	0,34	0,29	0,90	0,98	0,84
1999	0,40	0,35	0,45	0,28	0,29	0,26	0,69	0,51	0,82
2000	0,50	0,56	0,45	0,28	0,33	0,22	1,0	1,1	0,89
2001	0,51	0,56	0,47	0,29	0,35	0,23	1,0	1,1	0,93
2002	0,51	0,57	0,45	0,30	0,37	0,23	0,97	1,0	0,89
2003	0,48	0,52	0,44	0,23	0,26	0,20	1,0	1,2	0,89
2004	0,46	0,55	0,38	0,15	0,25	0,05	1,1	1,3	1,0
2005	0,45	0,54	0,37	0,16	0,26	0,06	1,1	1,2	0,98
2006	0,49	0,55	0,43	0,25	0,30	0,19	1,0	1,2	0,89
2007	0,50	0,66	0,35	0,27	0,37	0,16	1,0	1,4	0,72

Як відомо, показники валової продукції характеризують рівень інтенсивності і ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. Базовим періодом для дослідження нами був обраний 1990 рік, оскільки рівень використання земельних ресурсів того часу характеризується більш високим науковим обґрунтуванням.

Дані таблиці свідчать, що рівень використання сільськогосподарських земель за період з 1990 до 2007 рр. усіма категоріями господарств знизився на 50%, у тому числі сільськогосподарськими підприємствами – на 73%. Варто зазначити, що у господарствах населення загальний обсяг валової продукції у 2007 році порівняно із 1990 роком залишився незмінним.

Отже, несприятливі зміни якісного стану земель сільськогосподарського призначення призводять до зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Тому раціональне використання,

збереження, підвищення родючості ґрунтів, їх охорона від негативного впливу антропогенної діяльності залишаються актуальними питаннями сьогодення.

Вирішальна роль у розв'язанні даної проблеми належить державі, у першу чергу, за рахунок впровадження механізму економічного стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до екологічнобезпечного господарювання, а також додаткових важелів адміністративного регулювання та налагодження контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Література

1. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформації / Під ред. Б.М. Данилишина. - К.: ЗАТ "Ніч лава", 2006. – С. 143-149.
2. Науково-обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області / Головне управління сільського господарства та продовольства Сумської обласної державної адміністрації/ М.П. Бондаренко, В.М. Коритник. – Суми: "Козацький вал", 2004. – С. 77.
3. Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007-2015 роки / – Суми, 2007. – 28 с.
4. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2007 році [Електронний ресурс]: Доповідь / Державне управління екології та природних ресурсів в Сумській області. – Суми, 2008. – С. 13-14.
5. Лавейкін М.І. Реформування системи землекористування в Україні . – К.: К.: РВПС України НАН України. – С. 41.
6. Джигирей В.С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (екологія та охорона природи). – Львів: Афіша, 2000. – 272 с.
7. Куценко А.М., Писаренко В.Н. Охрана окружающей среды в сельском хозяйстве . – К.: Урожай, 1991. – 200 с.